

V-подібній меридіонально спрямованій улоговині (рис. 1). Початок процесу слід віднести до утворення багаточислової циклонічної депресії над Північною Атлантикою. У цій системі одна з улоговин витягнулась з району півночі на Скандинавію через Польщу, Словенію та Адріатичне море з двома фронтальними розділами – арктичним та помірним. Над районом Варшави розташувалася циклон на арктичній фронтальній гілці, який розвинувся тільки до AT_{850} і замкнутий циклонічний циркуляції на цьому рівні відповідають зони найбільших температурних контрастів, але сам циклон перебуває в зоні дивергенції та термічних контрастів. У цей же час у районі колишньої Югославії на хвилі арктичного фронту утворився ще один циклон, який простежується і на висотах. У системі як циклону в районі Варшави, так і циклону в районі колишньої Югославії є помірний фронт з хвилями. У тилу арктичного фронту поширюється досить холодне повітря, а перед помірним фронтом виносяться тепле повітря, тому у вузькій улоговині утворилися значні контрасти температур на AT_{850} , досягаючи 14° на 1500 км.

Через 12 год, тобто о 12 год 6 жовтня висотна улоговина на AT_{700} у середній своїй частині, розвертаючись, перемістилась на схід майже на 500 км разом із системою замкнутої циркуляції. На цьому ж рівні в передній частині улоговини спостерігається падіння висоти геопотенціалу, що вказує на подальше поглиблення циклону та його переміщення на схід.

Аналогічно розвивається процес і на рівні AT_{850} . У поверхні Землі за цей час з хвилі на арктичній гілці утворився циклон і зараз він знаходиться в районі Закарпаття. У його системі окрім арктичного фронту входить система помірного фронту. Цей молодий циклон більш активне утворення, ніж старий циклон, який з району Варшави перемістився на південь Литви. Про це свідчить те, що новий циклон перебуває в зоні найбільших термічних контрастів, а над старим циклоном арктична фронтальна гілка змістилась на захід від центру циклона, тому в подальшому саме молодий циклон буде набирати міць, а старий – поступово руйнуватись.

7.10. 03 о 00 год висотна улоговина ще далі змістилась на схід в середньому на 500 км і своєю віссю проходить через Ригу, далі через центральну частину України, Крим і Чорне море. Старий циклон змістився на північ, у районі Таллінна, а молодий циклон розвинувся по висоті до AT_{700} . Від'ємні ізобари навколо системи молодого циклону вказують на подальше зміщення улоговини на північний схід та його поглиблення.

У поверхні Землі відбувається процес об'єднання циклонів. Спочатку улоговина витягнулась у напрямі старого циклону і вихори об'єдналися в єдину систему з 995 замкнутими ізобарами, а о 21 год в одній улоговині

виділились два центри із замкненими 990 мб, крім того, в улоговині існує система помірного фронту з хвилею. Процес ще надто активний, оскільки зазнає значних температурних контрастів на рівні AT_{850} . Максимальне падіння тиску на помірній гілці фронту становить 7,7 мб за 3 год, а на арктичній – 5,4 мб за 3 год. У той час як у старому циклоні – 2,3 мб за 3 год. У подальшому цей активний циклон зміщується на північний схід разом із гілкою арктичного фронту, а помірна гілка атмосферного фронту разом із своїм вихором покине циклонічну циркуляцію і надалі за рахунок активного антициклогенезу на північному сході розвивається.

Ці два випадки об'єднання циклонів – найактивніші за розвитком процесу, але розрізняються за своїми термічними та динамічними умовами. Таким чином, процес об'єднання циклонів відбувся, коли в середній тропосфері існують висотні баричні центри, а у поверхні Землі південному баричному центрові відповідають хвилі як на арктичній, так і на помірній гілках атмосферних фронтів. Завдяки активності розвитку процесу об'єднання циклонів відбувається майже одночасно у поверхні Землі та на висотах у середній тропосфері.

Узагальнюючи особливості синоптичного розвитку процесу об'єднання циклонічних вихорів в єдину систему, слід зазначити:

- ♦ простежити початок процесу об'єднання на висотах не вдалось, оскільки сучасна періодичність аерологічних спостережень досить рідка у просторі й у часі;
- ♦ процес об'єднання циклонів відбувається у меридіонально спрямованих висотних улоговинах, чим більше улоговина має V-подібний вигляд, тим інтенсивніше проходить процес об'єднання;
- ♦ у поверхні Землі більш активне баричне утворення втягує у свою систему менш активний баричний вихор за рахунок витягування улоговини;
- ♦ активність атмосферного вихору визначається наявністю над ним значних контрастів у термічному полі або в полі геопотенціалу на AT_{850} ;
- ♦ адвективний фактор, а саме адвекція холоду має надходити в тил південного циклону.

Протягом розвитку процесу об'єднання циклонічних вихорів відбувається погіршення погодних умов, а саме збільшення хмарності, опадоутворення й різке коливання термічного режиму у поверхні Землі.

1. Похил А.Э. О взаимодействии циклонов в Тихом океане // Метеорология и гидрология. – 1990. – № 6. 2. Похил А.Э. О возникновении разрушении вторичных вихрей в процессе взаимодействия двух тропических циклонов (численный эксперимент) // Метеорология и гидрология. – 1991. – № 9. 3. Похил А.Э., Николаева А.В. Численные эксперименты с парой взаимодействующих вихрей с помощью бароклинной модели // Метеорология и гидрология. – 2002. – №3.

Надійшла до редколегії 17.08.04

УДК 911.3

Н.І. Мезенцева, канд. геогр. наук

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Здійснено регіональний аналіз основних рис і тенденцій ринку праці України.

In the article are made the regional analysis of main specialties and tendencies of Ukrainian labour market.

Постановка проблеми. З 1991 р. в Україні почав формуватися ринок праці. Більш як десятирічний період функціонування ринку праці дає підставу для виявлення основних його рис і тенденцій, що склалися. Суспільно-географічний його аналіз передбачає вивчення регіональних особливостей відтворення робочої сили, її

використання, розподілу та перерозподілу, управління трудовими ресурсами.

Грунтовні дослідження ринку праці України та окремих його складових представлені у працях Е.Лібанової, М.Шаленко, В.Петюха, М.Долішнього, О.Хомри. Однак публікацій з цілісним регіональним аналізом природного відтворення робочої сили, трудових міграцій, зайня-

тості та безробіття, попиту і пропозиції робочої сили, рівня доходів населення як результату використання робочої сили та тенденцій, які склалися на ринку праці України, недостатньо. Саме це і спонукало автора до написання даної роботи.

Метою написання статті є регіональний аналіз відтворювальної бази робочої сили, ситуації та рівня напруженості на ринку праці України. З цією метою проаналізовано складові ринку праці, виявлено тенденції в їх розвитку з 1991 р., проаналізовано регіональні відмінності природного та міграційного відтворення робочої сили, зайнятості, безробіття, доходів населення.

Становлення ринку праці в Україні відбувається під впливом організаційно-правових, економічних, соціальних, демографічних і психологічних факторів. Вони діють через призму специфічної соціально-економічної ситуації, яку характеризують економічні реформи, формування багатоваріантних відносин власності, розширення населення за рівнем доходів. Саме тому ринку праці України притаманні як закономірні, так і алогічні риси та тенденції розвитку. Зупинимось на аналізі найсуттєвіших з них.

1. Основними факторами формування і відтворення робочої сили в Україні є демографічні (природний рух населення, трудові міграції), соціально-економічні (рівень оплати праці, форми і методи організації праці, професійної підготовки), кон'юнктури регіональних ринків праці (галузеві та територіальні співвідношення попиту та пропозиції робочої сили), географічні (рівень урбанізованості території, статус громадського центру).

Демографічна ситуація в Україні, що характеризується депопуляцією населення, його старінням, вкрай несприятлива для відтворення робочої сили, її кількісних та якісних характеристик. Низька народжуваність в Україні двояко впливає на відтворення робочої сили. З одного боку, ускладнює, оскільки через певний час виникає проблема нестачі робочої сили для заміни вибулих. З іншого боку, спрощує, оскільки жінки менш зайняті з дітьми і можуть активно працювати. Негативні наслідки такого впливу в Україні суттєвіші. Висока смертність також негативно впливає на відтворювальні процеси. Найкраща демографічна ситуація в Закарпатській, Рівненській областях та м. Київ, найгірша – у Чернігівській, Полтавській, Сумській, Донецькій і Луганській областях.

З 2001 р. кількість народжених збільшилася в усіх регіонах України. Найбільший приріст спостерігався в Києві та АР Крим.

Трудові міграції в Україні впливають на загальний обсяг пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці, якісний і професійний її склад. Центрами притягання робочої сили є Київ, Харків, Дніпропетровськ, Запоріжжя. Тобто трудові мігранти їдуть до урбанізованих територій з найвищим соціально-економічним рівнем розвитку, у регіони з наявними робочими місцями. Проблемою для ринку праці України є еміграція висококваліфікованої робочої сили.

2. Відтворювальній базі робочої сили в Україні притаманна значна регіональна диференціація. Проведено кластеризацію регіонів України за такими індикаторами відтворення робочої сили, як коефіцієнти народжуваності, смертності, демографічного навантаження пенсіонерів на працездатне населення, внутрішніх міграцій. Результати кластерного аналізу:

◆ найдоцільніше виділяти шість кластерів регіонів щодо процесів відтворення робочої сили;

◆ за різних варіантів аналізу постійно особливі кластери утворюють м. Київ із Закарпатською областю та Чернігівська область як "полярні".

◆ щодо оцінки відтворювальної бази робочої сили регіони розподіляються так:

◆ найсприятливішу основу для відтворення робочої сили мають м. Київ і Закарпатська область (характерні природний і міграційний (в Києві) прирости населення, сприятлива його вікова структура з найнижчою часткою пенсіонерів);

◆ сприятливі показники для відтворення робочої сили в Рівненській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях (з вищим за середньоукраїнський коефіцієнтом народжуваності та нижчим – смертності, сприятливою віковою структурою населення);

◆ порівняно сприятлива ситуація для відтворення робочої сили в АР Крим, Одеській, Миколаївській та Херсонській областях (з вищим за середньоукраїнський коефіцієнтом народжуваності та нижчим – смертності, незагрозливою віковою структурою);

◆ порівняно несприятлива ситуація для відтворення робочої сили в Тернопільській, Волинській і Харківській областях (з гіршими за середньоукраїнські показниками народжуваності, смертності та несприятливою віковою структурою населення);

◆ несприятлива ситуація для відтворення робочої сили в Черкаській, Вінницькій, Хмельницькій, Кіровоградській, Київській, Полтавській, Запорізькій, Дніпропетровській, Донецькій і Луганській областях (із надзвичайно несприятливою віковою структурою населення та загрозливими показниками народжуваності і смертності);

◆ катастрофічна ситуація із відтворенням робочої сили в Чернігівській області.

3. За період 1991–2003 рр. мала місце стійка тенденція зменшення загальної кількості зайнятих. Кількість зайнятих скоротилася з 25,4 млн осіб у 1990 р. до 20,9 млн у 2003 р., тобто більш ніж на 17 %. Відбулися зміни щодо структури зайнятості населення за формами власності: 34 % зайняті на підприємствах державної форми власності, 36 % – колективної, 30 % – приватної.

4. На ринку праці України в найкращому становищі перебувають працівники з високим соціальним статусом, особи з вищою освітою, які зайняті у сфері інформації, високих технологій, у банківській справі та більшість держслужбовців. Усі вони мають надійні гарантії зайнятості. У найгіршому становищі перебуває молодь (понад 40 % зареєстрованих безробітних становить молодь віком 16–29 років).

Постійно відбувається перерозподіл робочої сили між видами діяльності. Стабільним є поступове переміщення працівників виробничих галузей до сфери послуг. Порівняно з 1990 р. кількість зайнятих у промисловості, сільському господарстві скоротилася вдвічі. За той же період кількість зайнятих у фінансуванні, кредитуванні і страхуванні, апараті органів державного і господарського управління збільшилася вдвічі.

5. На ринку праці України зафіксовано низький рівень зареєстрованого безробіття. До 1999 р. рівень безробіття зростав по всіх регіонах, досягши найвищого значення – 4,3 %. Найвищими темпами рівень безробіття зростав у Чернігівській, Сумській, Житомирській, Рівненській, Волинській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях. З 1999 р. рівень зареєстрованого безробіття знижувався й у 2003 р. становив 3,6 %. Але є ряд регіонів, де він продовжував незначною мірою зростати – Тернопільська, Кіровоградська, Чернівецька, Херсонська, Миколаївська області.

Офіційно визначений відносно невисокий рівень безробіття в Україні не відповідає реальній ситуації на ринку праці внаслідок існування неповної зайнятості працюючих (прихованого безробіття) у вигляді неоплачуваних адміністративних відпусток та скороченого робочого часу.

6. Рівень безробіття, визначений за методологією МОП, щороку втричі перевищував рівень зареєстрованого безробіття (наприклад, 9,1 % до 3,6 % у 2003). Регіональний розподіл є таким: найнижчі показники рівня безробіття характерні для Києва, Одеської, Полтавської областей, АР Крим, Дніпропетровської, Запорізької, Донецької областей, найвищі – для Чернівецької, Тернопільської, Житомирської, Рівненської, Сумської та Хмельницької областей. Регіональна диференціація показників офіційно зареєстрованого рівня безробіття та визначеного за методологією МОП має подібні тенденції. Найкраща ситуація характерна для високоурбанізованих територій, промислових регіонів, приморських територій, найгірша – для регіонів аграрно-промислової спеціалізації.

7. В Україні вищий рівень зареєстрованого безробіття серед жінок: 4,7 % проти 2,6 % безробітних серед чоловіків. Найсуттєвіші такі відміни в Києві, АР Крим, Донецькій, Луганській, Одеській та Харківській областях. Несуттєві гендерні відміни рівня безробіття в Чернівецькій, Тернопільській та Рівненській областях. Водночас показники рівня безробіття серед чоловіків і жінок, визначені за методологією МОП, свідчать про фактичну відсутність гендерних відмін і, навіть, незначне переважання кількості безробітних чоловіків.

8. В Україні суттєві відміни рівня безробіття щодо ступеня урбанізованості території. У містах він був вищим до 1999 р. Починаючи з 2000 р. в містах рівень безробіття суттєво знижувався, а в сільській місцевості, навпаки, підвищувався. Ця тенденція має місце впродовж кількох років. У результаті рівень безробіття в сільській місцевості вдвічі перевищив показник міських поселень – 6,9 % до 2,6 %. Визначені за методологією МОП показники рівня безробіття міських і сільських жителів, навпаки, свідчать про вищий рівень безробіття в містах і наявну тенденцію до скорочення розриву між ними (у 2003 рівень безробіття в містах оцінювався у 9,9 %, у сільській місцевості – 7,0 %).

9. Для ринку праці України характерна невідповідність попиту і пропозиції робочої сили. Навантаження на одне вільне робоче місце зростало до 1999 р. до максимального показника 30 осіб. З 2000 р. спостерігається щорічне зниження цього показника в усіх регіонах. У 2003 р. навантаження на одне вільне робоче місце становило 7 осіб. Найвищим воно є серед працівників без спеціальної підготовки (24 особи, у т.ч. для працівників сільського господарства – 35 осіб) та службовців (7 осіб). У регіональному розрізі найкраща ситуація в м. Київ (навантаження на одне вільне робоче місце дорівнює 0,4 особи). Незначним є цей показник у Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях та АР Крим. Несприятлива ситуація склалася в Тернопільській, Рівненській, Херсонській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Волинській та Черкаській областях.

10. В Україні значні регіональні відміни щодо ступеня напруженості на ринку праці. Побудовано дендрограму кластеризації регіонів України за рівнем напруженості на ринку праці. Для аналізу використано такі індикатори, як рівні зайнятості, зареєстрованого безробіття, безробіття, визначеного за методикою МОП (у %

до економічно активного населення у віці 15–70 років), навантаження на одне вільне робоче місце, частка молоді до 28 років у загальній кількості безробітних. Результатами проведеного кластерного аналізу є такі:

- ♦ найдоцільніше виділяти шість кластерів регіонів щодо ступеня напруженості на ринку праці;

- ♦ за різних варіантів аналізу постійно особливий кластер утворює м. Київ;

- ♦ ступінь напруженості на ринках праці регіонів України оцінюється так:

- ♦ найнижчий у м. Київ (характеризується найвищим рівнем зайнятості та найнижчими рівнем безробіття і навантаженням на одне вільне робоче місце);

- ♦ низький у Дніпропетровській і Запорізькій областях (з високим рівнем зайнятості та низьким – безробіття);

- ♦ значний у АР Крим, Одеській, Харківській, Луганській і Донецькій областях (з доволі високим рівнем безробіття, значною часткою незайнятої молоді в структурі безробітних);

- ♦ дуже значний у Київській, Херсонській, Миколаївській, Кіровоградській, Черкаській, Полтавській, Сумській областях (з низьким рівнем зайнятості та високим – безробіття, значним навантаженням на одне вільне робоче місце, високою часткою молоді в структурі безробітних);

- ♦ загрозливий у Львівській, Вінницькій, Тернопільській, Рівненській і Житомирській областях (з дуже низьким рівнем зайнятості та високим – безробіття, значним навантаженням на одне вільне робоче місце);

- ♦ критичний стан на ринку праці в Чернівецькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Волинській та Чернігівській областях.

11. Для підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці найефективнішими заходами є професійна підготовка та навчання. У 2004 р. професійне навчання та підготовку проходили 39,2 тис. безробітних, з них 69 % становили жінки, 58 % – особи у віці до 28 років. Найактивніше такі заходи проводяться в м. Київ, Одеській, Київській, Львівській, Луганській, Вінницькій, Рівненській, Сумській областях, АР Крим.

12. З 1990-х рр. в Україні спостерігається різка поляризація населення за доходами. За співвідношенням заробітної плати до фактичної величини прожиткового мінімуму для працездатних осіб можна зробити висновки про найвищий рівень доходів у жителів м. Київ, Дніпропетровської, Запорізької та Донецької областей. Надзвичайно низький він у Тернопільській, Хмельницькій, Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Сумській, Черкаській та Чернівецькій областях. Кореляційний аналіз між рівнями середньомісячної оплати праці та безробіття свідчить про наявність помірної тісноти зв'язку. Найвищий рівень залежності характерний для часового лагу у 2 роки ($r = -0,55$). Розрахований коефіцієнт детермінації свідчить, що рівень оплати праці на 28 % визначає варіацію показника рівня безробіття.

Висновки. Проведений суспільно-географічний аналіз ринку праці України дає можливість стверджувати, що його формування в Україні завершилося наприкінці 1990-х рр. і відтоді він функціонує як складова ринкового середовища держави зі своїми закономірними та алогічними рисами і тенденціями. Усім складовим ринку праці України притаманна значна регіональна диференціація, що вимагає детального аналізу регіональних і локальних ринків праці.